

T. G. Masaryk tváří v tvář darwinismu a evolučnímu způsobu myšlení

Ctirad Václav Pospíšil

Kdo se zaměří na problematiku Masarykova postoje k evolučnímu paradigmatu, a otevře příslušné texty dostupné na internetu, snadno zjistí, že se neustále hovoří o Masarykově evolučním – vývojovém – pokrokovém myšlení na rovině sociologie a politologie. Větší současná práce, která by odborně mapovala postoje profesora a posléze prezidenta ČSR k darwinismu a evolučnímu vzniku člověka, zkrátka a dobře schází. Jedním z důvodů, proč je tomu tak, může být nevyhnutelná předchozí znalost nejenom dějin přírodovědy, ale také historie dobové diskuze o dané záležitosti, navíc je žádoucí předchozí proniknutí do postojů dobových teologů, konečně obeznámení se s velmi rozsáhlým dílem v titulu této studie jmenovaného autora. Ti, kdo se zabývají Masarykovým myšlenkovým odkazem, bývají zpravidla orientováni výrazně humanitně, a proto mezioborový přesah do oblasti přírodních věd jim není bytostně vlastní. To všechno jsou výzvy, jež umocňovaly autorovo odhodlání do právě nastíněného podniku se pustit.

Tvrzení,¹ že Masaryk ve svých vyjádřeních k předmětné problematice zaujímá teistické pozice velmi blízké tomu, co shledáváme v dílech katolických průkopníků teistické lektury Darwinovy teorie, zejména pak evolučního vzniku-stvoření člověka,² pročež svým duchem k nim jistým způsobem patří, je třeba doložit důkladnou analýzou Masaryko-

¹ Srov. Ctirad V. Pospíšil, *Průkopníci a jejich odpůrci. Světová katolická teologie 1871–1910 a evoluční vznik – stvoření člověka*, Praha: Karolinum, 2018, s. 26–28.

² Srov. např. Ctirad V. Pospíšil, „Konstantin Hasert (1851–1923), průkopník katolické recepce evolučního vzniku lidského těla,” *Studia theologica* 18, č. 4 (2016): 47–62; Ctirad V. Pospíšil, „Norbert Peters – svědek postoje katolických biblistů k hypotéze evolučního vzniku člověka na přelomu 19. a 20. století,” *Studia theologica* 19, č. 2 (2017): 91–104; Ctirad V. Pospíšil, „Johann Baptist Götsberger (1868–1958), svědek zásadních proměn postoje katolické teologie k teorii evolučního vzniku člověka,” *Studia theologica* 19, č. 3 (2017): 61–76; Ctirad V. Pospíšil, „Biblista F. E. Gigot (1859–1920), Augustin z Hippo a evoluční vznik člověka,” *Studia theologica* 20, č. 2 (2018): 169–184; Ctirad V. Pospíšil, „Literát Antonio Fogazzaro (1842–1911) a biskup Geremia Bonomelli (1831–1914) – průkopníci katolické recepce evolučního vzniku člověka,” *Studia theologica* 20, č. 3 (2018): 145–168.

vých textů, které předkládáme, nakolik je to možné, v chronologickém pořadí jejich prvního uveřejnění. Díky tomuto postupu budeme mimo jiné schopni posoudit také to, nakolik a jak se v dané záležitosti Masarykův názor vyvíjel a jakými procházel fázemi. Zároveň budeme pozorně sledovat, zda náš autor znal některé z teistických a katolických průkopníků, o nichž byla právě řeč. Zamyslíme se také nad hlavními inspiračními zdroji, které stojí v pozadí výpovědi našeho autora.

1. PRVNÍ MASARYKŮV TEXT VĚNOVANÝ PROBLEMATICE EVOLUCE Z ROKU 1877

Studie „O pokroku, vývoji a osvětě“³ spadá do období, kdy budoucí první prezident Československa po obhajobě doktorské práce v roce 1875, věnované problematice duše u Platóna, začal směřovat k habilitaci. Mimochodem je třeba podotknout, že od roku 1874 přednášel na vídeňské filosofické fakultě profesor Franz Brentano (1838–1917), který mladého českého filosofa nesporně ovlivnil jednak svým teismem, jednak svým odklonem od katolické církve. V uvedené době tedy Masaryk ještě zůstal matrikovým katolíkem, nicméně jeho přilnutí k této instituci bylo velmi chladné kromě jiného také proto, že český myslitel zásadně odmítal dogma o papežské neomylnosti.⁴

Sedmadvacetiletý Moravan ve svém z odborného hlediska juvenilním textu nejprve hovoří o vývoji obecně, když poznamenává, že křesťanství jako první v dějinách člověčenstva jasně předkládalo nauku o rovnosti všech lidí co do jejich důstojnosti.⁵ Idea vývoje či zdokonalování vystupuje do popředí v osmnáctém století, kdy se týkala věd obecně. Teprve

³ Srov. Tomáš G. MASARYK, „O pokroku, vývoji ve světě,“ in *Juvenilie – studie a stati 1876–1881*, Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1993, s. 48–68. Jedná se o dnes nejdostupnější a na základě autora drobně upravené vydání. Studie původně vyšla pod jménem Vlastimil MASARYK in *Almanach na oslavu sedmdesátých narozenin Al. Vojt. Šembery, prof. Českého jazyka na vysokém učení vídeňském*, Vídeň: nákladem Akademického spolku, 1877, s. 137–183. Náš autor si po dobovém zvyku pozměnil jméno, aby tím dal najevo své vlastenectví. Editor almanachu není uveden. Dlužno podotknout, že o dva roky dříve, tedy v roce 1875 byl Masaryk zvolen do čela Akademického spolku, v němž se sdružovali čeští frekventanti vídeňské univerzity.

⁴ Srov. Ctirad V. Pospíšil, *Masaryk iritující a fascinující*, Praha: Karolinum, 2018, s. 145nn. Odkaz uvádíme proto, že se jedná o dostupný a stručný souhrn potřebných údajů jinak roztroušených po řadě publikací.

⁵ Srov. MASARYK, „O pokroku, vývoji ve světě,“ s. 50.

v předminulém století se projevila zřetelnějším způsobem také na poli biologie. Masaryk zmiňuje⁶ Jeana Lamarcka, Charlese Darwina a Alfréda Wallaceho⁷. Následuje konstatování, podle něhož darwinismus způsobí velký převrat ve filosofii, bude-li ovšem vědecky prokázán.⁸ Masaryk tedy přistupoval k tvrzení o evoluci v oblasti fauny a flóry, zejména pak v antropologii velmi kriticky a obezřetně. Dokládá tak, že diskuse o platnosti Darwinových tehdejších hypotéz se netýkaly pouze katolických teologů a zbytku vědeckého světa, který byl v dané věci značně polarizován. Následně náš autor projevuje sympatie vůči řekněme teistické světonázorové interpretaci evoluce:

... tak například nedovede darwinismus jsoucnosti Boží upírat, jak nám Darwin sám dosvědčuje. Spis Wallaceův *Vědecký náhled o nadpřirozeném* dokazuje, že i jiná učení, např. spiritualismus, s teorií descendenční se srovnává. Takzvaní darwinisté se v mnohém přenáhli; na protější straně však, hlavně teologické, též pro přílišný chvat mnohé chyby činěny. Dnes někteří bohoslovci darwinismus už neztracují, rozváživše věc chladněji, a darwinisté soudnější a klidnější nepouštějí se do záhadných otázek, po nichž darwinismu nic není. Darwin sám by darwinistům našim za vzor sloužiti mohl; on by jistě proti nemetodickému jednání svých »žáků« vážně opřel, kdyby je tak znal, jak my je známe. Jsou to lidé, kteří by rádi všechno, co se jim nehodí, šmahem ze světa sprovodili; mužům takovým běží jen o bourání, nikoli však o vystavění, s takovými však věda spolku nemá.⁹

Základní předpoklad smíření evolucionismu a náboženství tkví v jasném rozlišení této hypotézy od materialismu, který s ním nesplývá vjedno, protože již v sedmdesátých letech předminulého století existovaly také teistické světonázorové interpretace evoluce. Masaryk rovněž pou-

⁶ Srov. tamtéž, s. 58.

⁷ Alfréd Russel Wallace (1823–1913) hypotetizoval v oblasti živých tvorů vývoj, který však vnímal nejen jako materiální záležitost, neboť do hry vstupoval také stvořitelský Duch. Ten měl zasáhnout do běhu věcí celkem třikrát, totiž při vzniku první buňky, následně při vzniku živočichů s určitou formou vědomí, konečně v okamžiku, kdy na scénu vstupovali první člověka. Srov. Martin FICHMAN, *An Exclusive Victorian*, Chicago: University of Chicago, 2004; POSPÍŠIL, *Průkopníci a jejich odpůrci*, s. 81. Spiritualistická vize stvoření cestou evoluce byla u tohoto autora motivována obavami o důstojnost lidské osoby, jak o tom svědčí překladová studie protestující proti šíření se eugenice: srov. Alfréd Russel WALLACE, „Proti eugenikům,“ *Živa* 9 (1913): 280–281.

⁸ „Učení darwinistické musí, jak z otázek těchto každý sezná, ve filosofii a vědě vůbec bezprostředně, prostředně v praktickém životě veliký převrat způsobiti, bude-li totiž vědecky úplně a platně dokázáno, což posud není.“ MASARYK, „O pokroku, vývoji ve světě,“ s. 59.

⁹ Tamtéž.

kazuje na otevřenost katolických teologů vůči evoluční koncepci vzniku druhů, někteří dokonce i vůči evolučnímu vznik-stvoření člověka.¹⁰ Pro nás je velmi důležité, že se staví za „spirituální“ lekturu evoluce jako za něco možného a vědecky ospravedlnitelného. Jeho vlastní názory na duši a na Boha ukazuje dokonce na Masarykovy hlubší sympatie s právě uvedeným myšlenkovým snažením teistů a katolických teologů.

Jestliže výše náš autor jen naznačil svou sympatii vzhledem evoluci na rovině biologických druhů a lidského těla, která ovšem nevylučuje ducha a Boha stvořitele, pak se následně projevuje jako zastánce vývoje v oblasti náboženství, jehož vrcholnou formou je podle něj monoteismus zejména v katolickém podání.¹¹ Budoucí první prezident Československa se tedy hned na počátku své přebohaté publikační aktivity profiluje jako zastánce vývoje, evoluce, pokroku na rovině sociálním, kulturním a ideovém, zatímco vůči evoluci v oblasti biologie zachovává vyčkávací postoj. Každopádně se důsledně projevuje jako náboženský člověk. Z uvedeného hlediska tedy můžeme říci, že jeho postoj z roku 1877 se velmi podobal tomu, s jakým se setkáváme u řady průkopníků z řad katolických teologů, kteří ve stejné době předkládali teistické interpretace evolučního vzniku – stvoření druhů i člověka.

Na závěr tohoto prvního bodu se sluší upozornit, že náš autor v daném spisu používá výlučně výrazů „vývoj“, „evoluce“, „darwinismus“, ale ani jednou tehdy často frekventované termíny: „descendenční teorie“, „transformismus“.

¹⁰ Škoda, že náš autor neuvádí konkrétní jména. Víme, že evoluce v oblasti fauny a flóry sejevila nejednomu katolickému teologovi na sever od Alp přijatelná již v sedmdesátých letech minulého století. Srov. např. Joseph KNABENAUER, S. J., „Glaube und Deszendenztheorie,“ *Stimmen aus Maria-Laach* 13 (1877): 69–86, 121–138. Existovali dokonce teologové, kteří se otevírali evolučnímu vzniku – stvoření člověka jako St. George J. Mivart (1871) – srov. Pospíšil, *Průkopníci a jejich odpůrci*, s. 55–76; a Raffaelo Caverni (1877) – srov. Pospíšil, *Průkopníci a jejich odpůrci*, s. 107–124. V českém prostředí můžeme jmenovat věřícího přírodovědce, tedy křesťanského myslitele Ladislava Josefa ČELAKOVSKÉHO, „Úvahy přírodovědecké o Darwinově teorii,“ *Osvěta* 7 (1877): 578–597; 655–674; 728–747. Posledně uvedený autor zastával mínění, podle něhož Bůh stvořil člověka cestou evoluce nejenom po tělesné, ale také pod duchovní stránce. Masaryk pochopitelně nemohl v době sepisování svého příspěvku znát studie, které spatřily světlo světa téhož roku, nebo dokonce o něco později. Pokud jde o Čelakovského, srov. Ctirad V. Pospíšil, *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost. Česká katolická teologie 1850–1950 a výzvy přírodních věd v širším světovém kontextu*, Praha: Karolinum, 2017, s. 100–103, 214–217, 239–244.

¹¹ Srov. MASARYK, „O pokroku, vývoji ve světě,“ s. 63.

**2. HABILITAČNÍ PRÁCE Z ROKU 1881, KORESPONDENCE
S CH. DARWINEM, TRANSCENDENTNÍ RÁZ LIDSKÉ DUŠE
VZHLEDEM K EVOLUČNÍM PROCESŮM**

Je známo, že k volbě daného tématu Masaryka pohnul otřesný zážitek z dětství, když byl svědkem nalezení oběšeného čeledína, který byl přítelem jeho otce.¹² Lze také říci, že usilovná snaha o udržení vlastního vztahu k Bohu, která se projevuje v celém životě a díle prezidenta osvoboditele, úzce souvisela s úpornou touhou udržet si odvalu k existenci na základě smysluplnosti světa a vlastního života. V době, kdy sepisoval svou habilitační práci, adept docentury procházel náboženskou krizí, která vyvrcholila jeho přestupem k evangelické církvi.¹³ Dlužno podotknout, že práce byla sice obhájena jako habilitace z oboru filosofie, nicméně svým obsahem patří mnohem více do oblasti sociologie, která v 19. století v Rakousku ještě nebyla uznávanou univerzitní vědou. Dílo vyšlo ve Vídni německy v roce 1881.¹⁴

Z našeho hlediska je velmi zajímavé, že tehdejší adept výuky filosofie na připravované české Filosofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, která vznikla v roce 1882, zaslal své dílo Ch. Darwinovi, jenž mu také odpověděl děkovným listem.¹⁵

Masaryk hledá příčinu toho, proč zejména v předminulém století sebevraždy v západní a střední Evropě nebývale stoupala. Hlavním důvodem je podle něho ztráta upřímné a pravé zbožnosti („nábožnosti“). Na tomto pozadí pak pochopíme, proč kritizuje Darwinovu domněnku, podle níž by sebevraždy měla být vysvětlitelná prostřednictvím evolučních procesů.¹⁶

¹² Srov. Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou 1*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 30.

¹³ Vlastní akt přestupu se odehrál v evangelickém kostele v Heršpicích u Slavkova dne 30. srpna 1880. Srov. POLÁK, T. G. *Masaryk. Za ideálem a pravdou 1*, s. 315–316.

¹⁴ Srov. Tomáš G. MASARYK, *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*, Wien: Carl Konegen, 1881. Nejdostupnější je dnes edice: Tomáš G. MASARYK, *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, Praha: Masarykův ústav, 2002, na niž se také budeme níže odkazovat.

¹⁵ Srov. „Ediční poznámka,” in Tomáš G. MASARYK, *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, Praha: Masarykův ústav, 2002, s. 197–202, zde s. 199. Kromě Darwina reagovali děkovným dopisem na zaslanou knihu také Herbert Spencer a český filosof Josef Durdík. Darwinův list je datován 21. 3. 1881.

¹⁶ „Darwin považuje sebevraždu za prostředek výběru; duševně choří a melancholické v boji o život podléhají. Toto vysvětlení nedostačuje pro výklad jevu historického,

Druhý dotyk s evoluční problematikou se v jistém ohledu přibližuje problematice vzniku-stvoření člověka:

Člověk tisíce a tisíce nitkami souvisí se svým nejbližším i vzdálenějším okolím a na něj do jisté míry i závisí. Není však slepým nástrojem přírodních sil; nezávisíme úplně a výlučně na vnějším světě. Naproti vnějšímu světu stojí naše vědomí, psychický celek, který apercipuje vnější svět podle svých vlastních zákonů. **Je to psychická totalita, jež je nadána pamětí a vzpomínkou; naproti každému jednoduchému i složitému působení vnějšího světa stojí duševní celek, který není výtvozem vnějška...**¹⁷

Zcela zásadní je tvrzení, podle něhož lidská duše není výtvozem vnějších příčin. Nenaznačuje zde náš autor, že původ lidské duše je třeba hledat nikoli v evolučních procesech, které by ji vytvořily zvenku? Není zde skrytě naznačeno, že lidskou duši tvoří přímo Bůh? Proč to ale náš autor nevyjádří explicitně? Odpověď je prostá, pokud by tak učinil, mohl by být snadno označen za teologa, jenomže on psal své dílo coby filosof či sociolog. Výše zmíněné ideje důrazně hájil v první řadě duchovní, jehož si náš autor celý život považoval,¹⁸ totiž jeho brněnský středoškolský profesor Matěj Procházka.¹⁹ Na vídeňské filosofické fakultě se Masaryk

neboť jde o to ukázat, jak a proč je tak mnoho duševně chorých a proč je tak mnoho sebevražd v této době; boj o život – připustíme-li, že je principem společenským – toho nevysvětluje, protože nevysvětluje vůbec nic. Boj o život trvá stále: proč tedy je tolik sebevražd dnes a proč jich nebylo tolik dříve? ... Sebevražednost vystupuje jako jev historický a jako jev historický musí být vyložena duševním procesem.“ MASARYK, *Sebevražda*, s. 142.

¹⁷ Tamtéž, s. 182–183.

¹⁸ Jako příklad uvedme následující Masarykovu výpověď z roku 1906: „Já jsem měl velmi živé zkušenosti na škole. Měli jsme na brněnském gymnáziu známého P. Matěje Procházku; vyznal jsem mu své pochybnosti, splakal nade mnou, dával mi poučení, ale nestačila. Milý člověk, vzpomínám ho s láskou! Nemohl a nechtěl jsem jít ke zpovědi. To se vše stalo v kvartě; táhla se věc až do sexty, odpíral jsem náboženské funkce. Konečně jsem musil přece pryč z gymnázia, našli si záminku. S jakým odporem vzpomínám ten systém nepravd a lží, to kroucení a svatouškování, kterým mne pronásledovali liberální profesorové... P. Procházka, to musím k jeho chvály povědět, nežaloval nepěkně; ale takových katechetů je nadmíru málo – pravidlem je, že katecheta v podobné krizi hochu prostě fediteli a sboru žaluje a náboženská krize se vyřídí čistě byrokraticky...“ Tomáš G. MASARYK, „Řeč ke studentům o vědě a náboženství, náboženství a škole,“ in *Z bojů o náboženství a texty z let 1904–1905*, Praha: Ústav T. G. Masaryka; Masarykův ústav; Archiv AV ČR, 2014, s. 412–423, zde 418.

¹⁹ O ideovém vlivu Procházky na Masaryka hovoří Z. Nejedly, a to v záležitosti sociální problematiky. Srovnává Procházkův spis *Otázka dělnická* z roku 1872–1873 a Masarykovu kritiku marxismu v díle *Otázka sociální* z roku 1898, a konstatuje, že Procházka

setkal s Franzem Brentanem (1838–1917), který dlouhodobě usiloval o prokázání nesmrtnosti lidské duše, tedy jejího vzhledem k okolnímu světu transcendentního rázu.²⁰

Uvážíme-li celkové náboženské ladění nyní představovaného Masarykova spisu a také konstantní důraz, jež náš myslitel kladl na existenci a nesmrtnost lidské duše, což je skutečnost natolik známá, že ji není

byl pro našeho autora důležitý v oblasti formování jeho křesťanského postoje. Srov. Zdeněk NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk. Kniha 1. Masarykovo mládí 1850–1876*, 2. ed., Praha: Orbis, 1949, s. 275, 281, 283–284.

Myšlenkové souvislosti mezi Masarykem a Procházkou jsou však mnohem hlubší: srov. Veronika ŘEHÁKOVÁ, *Buditel, historik, apologeta Matěj Procházka (1811–1889)*, Disertační práce, Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 2019, s. 195–200, Exkurs 1: „Matěj Procházka a T. G. M.“ Srov. také Veronika ŘEHÁKOVÁ, „Matěj Procházka (1811–1889) – život, osobnost a dílo,“ in František Sušil a významní kolegové brněnského alumnátu, ed. Jiří Koníček, Olomouc: Moravsko-slezská křesťanská akademie, 2018, s. 87–111. Autorka konstatuje velké shody mezi Procházkou a Masarykem v následujících záležitostech: postoj k dělnické, respektive sociální otázce (Masaryk velmi pochvalně recenzoval vydání Procházka spisů *Otázka dělnická* z roku 1899 v periodiku *Naše Doba* 6 [1899]: 314–315); oba mužové byli velmi citliví na práva žen; oba bojovali proti alkoholismu; oba usilovali o mravní, sexuální čistotu svých studentů; oba se stavěli velmi podobně k problematice darwinismu a evoluce; oba na poli historie v zásadě teologizovali, protože Masaryk v rámci své „historické“ práce hledá podobně jako Procházka plán Prozřetelnosti s lidstvem a naším národem. Společným jmenovatelem mezi oběma je křesťanský humanismus, důraz na lidskost, z čehož pak vše ostatní vyplývá, a to i v postoji k evoluci a transformistickému vzniku – stvoření člověka.

Mimochodem již v roce 1866 vyšla studie: Autor právě připomenuté studie oponuje materialistickým výkladům darwinismu Matěj PROCHÁZKA, „Nauka Darwinova a „Květy“,“ *Hlas* 18, č. 16 (1866): 124–127 v časopisu *Květy*. (Pokud se jedná o Procházkovy příspěvky v oblasti teologického a filosofického pohledu na problematiku evoluce a vzniku člověka: srov. POSPÍŠIL, *Zápolení o pravdu, naději a lidskou důstojnost*, s. 47–55; 115–117.) Dále jasně odlišuje jasně Darwina a darwinisty, mimochodem velmi podobně postupoval také Masaryk. Poukazuje na to, že anglický přírodovědec nevyklučuje Stvořitele, což opět shledáváme u Masaryka, byť formulace je jiná. Již v roce 1866 se zabývá problematikou možného původu lidí z opů. Studie byla zaměřena na Procházkovu středoškolské studenty, kteří o darwinismus jevíli nemalý zájem, mezi ně v té době patřil také Tomáš Masaryk. Není proto rozhodně nepravděpodobné, že mladý Tomáš tuto publikaci znal. Postoje vyjádřené Procházkou následně nacházejí paralely v Masarykových výrocích o darwinismu a evoluci, takže je zřejmé, že Procházka jako středoškolský profesor ideově ovlivnil budoucího prezidenta osvoboditele i v této záležitosti velmi silně. Obvykle vstoupí do studentovy mysli takový impuls podobně jako setba, která pak přináší plody, aniž by si dotyčný často přímo uvědomoval, kdo dané ideje do jeho mysli kdysi vložil.

²⁰ Srov. Jan SVOBODA, *Masarykův realismus a filosofie pozitivismu*, Praha: Filosofia, 2017, s. 61n. Brentano přednášel na vídeňské filosofické fakultě od roku 1874.

nutno na tomto místě detailněji dokumentovat, pak docházíme k závěru, že pozice Tomáše G. Masaryka by se v případě potvrzení evoluce vztažené na člověka, což v roce 1881 rodící se paleontologie nebyla ještě s to poskytovat, výrazně blížila průkopnickým tezím těch teologů, kteří na základě Mivartovy teze schvalovali možnost vzniku – stvoření lidského těla cestou evoluce a zároveň podtrhovali bezprostřední stvoření lidské duše v okamžiku humanizace našich prvních skutečně lidských předků.²¹ Základní motivací pro obhajobu nesmrtnosti lidské duše a jejího transcendentního charakteru vzhledem k okolnímu světu byla v Masarykově případě jednoznačně etika a lidská důstojnost.²²

3. ZMÍNKY O EVOLUCI, DARWINISMU V LETECH 1882–1898

V tomto období Masaryk působil jako docent filosofie na příslušné fakultě pražské univerzity. Tři roky po svém příchodu do hlavního města Království českého v periodiku *Athenaeum* reagoval náš autor v **recenzi na anglickou monografii**, jejíž autor vnímal evolucionismus a teismus nerozporně.²³ Masaryk poprvé jasně odmítá aplikaci darwinismu v oblasti sociologie a mezilidských vztahů:

... naproti tomu i toho jest želeť, že z evoluční nauky nelogicky, jako z každé nauky, vysouditi se dají věty nesprávné; tak zajisté například ne dosti logicky a ne-stranně darwinism sloužiti má za teorii pěstního práva, jiní z něho dovozují

²¹ Srov. POSPÍŠIL, *Průkopníci a jejich odpůrci*.

²² „Láska pravá spočívá na naději. V naději na život věčný. Taková láska je teprve láskou, protože věčné věčnému nemůže být lhostejno. Věčnost – věčnost nenastává teprve po smrti, věčnosti je již teď, v tomto, v každém okamžiku. A proto neodkládat ničeho pro nějakou věčnost vzdálenou.“ Tomáš G. MASARYK, „Ideály humanitní,“ in *Ideály humanitní a texty z let 1901–1903*, Praha: Ústav T. G. Masaryka; Masarykův ústav; Archiv AV ČR, 2011, s. 38–68, zde 67. Spis vyšel poprvé v Praze roku 1901 v knihovničce Času. „Naše náboženství neklade víry v Boha na prvé místo, ale naději na život věčný; touha po věčnosti je hlavní pružinou našeho mravního vývoje, naděje nesmrtnosti zesiluje nám duchovost.“ Tomáš G. MASARYK, „V boji o náboženství,“ in *Z bojů o náboženství a texty z let 1904–1906*, Praha: Ústav T. G. Masaryka; Masarykův ústav; Archiv AV ČR, 2014, s. 74–98, zde 87. Text vyšel jako brožura 1904 v Praze v nakladatelství Jana Laichtera.

Právě uvedené citace dokládají, že náš myslitel byl svému přesvědčení, vyjádřeném v roce 1881, věrný i v době své lidské a odborné zralosti na počátku dvacátého století.

²³ Tomáš G. MASARYK, „recenze W. F. Kirby, *Evolution and natural Theology*, 1884,“ (1885), *Z počátků Athenaea 1883–1885*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004, s. 145–146.

oprávněnost aristokracie (arciže „přirozené“) a nestejnosti sociální, jiní naopak socialism ...²⁴

Po tom, co jsme doposud viděli výše, nás zřejmě nepřekvapí, že recenzent souhlasí s možností harmonizovat „descendenční teorii“ s teismem.²⁵

Zajímavá je také veskrze pozitivní **recenze na monografii českého katolického filosofa z brněnského okruhu, Pavla Vychodila.**²⁶ Rozhodně není nezajímavé, že vzájemné vztahy mezi katolickými mysliteli z města středoškolských Masarykových studií a budoucím prezidentem osvoboditelem byly nesrovnatelně vstřícnější, byť nikoli vřelé, než obdobné vztahy mezi ním a pražskými, případně českými katolickými mysliteli. Profesor pražské české univerzity jednoznačně souhlasí s P. Vychodilem ve věci důkazů Boží jsoucnosti a hlavně s jeho teleologickou kritikou darwinismu.²⁷ Nyní je zřetelné, že vedle teismu začalo Masaryka intelektuálně spojoval s katolickými mysliteli jasné přitakání účelnosti ve světě, tedy určité míry teleologie v přírodě.

Na tomto místě se sluší připomenout obsáhlou Masarykovu sociologickou studii z roku 1890: „**Člověka a příroda**“,²⁸ v níž se hovoří zejména o souvislosti mezi prostředím a lidskou společností, případně lidskou psychiku a o zdrojích, které podmiňují rozvoj hospodářství a následně

²⁴ Tamtéž, s. 145–146.

²⁵ „Autor uvedeného spisu dovozuje, že teorie evoluční, resp. darwinism, snáší se dobře s teismem, ba nejenže se snáší, ona jediné teism činí srozumitelným. Pan Kirby míní, že starší učení o stvoření důsledně vede k ateismu, jsouc neteologickým: svět je samosprávným strojem nepotřebujícím ustavičného vsahování božského... Právě teorie descendenční dokazuje takto, že Bůh nanejvýše je moudrý.“ Tamtéž., s. 146.

²⁶ Srov. Tomáš G. MASARYK, „Recenze – P. J. Vychodil, Důkazy jsoucnosti Boží a dějiny jejich, Brno 1889“ (1890), *Slovanské studie a texty z let 1889–1891*, Praha: Masarykův ústav; Archiv AV ČR, 2007, s. 183–185.

²⁷ „Já se spisovatelem souhlasím netoliko s formulací důkazů, ale jsem s ním zajedno i v tom, že teismus je vědecky oprávněný a zajištěný. Byl jsem vždy přesvědčen, že ze všech hypotéz o původu a účelu světa teistická je nejoprávněnější. ... připouští se, že přesvědčení ateistické může vzniknout z upřímné, čisté lásky k pravdě.“ Tamtéž, s. 183.

„... autor sám uznává, že darwinismus, jež zavrhuje, odvanul co na dosavadních důkazech bylo lehkého a nedostatečného a dal příležitost zvláště účelosloví lépe prohloubiti. Teolog, jenž tak spravedlivě a věcně soudí, právě v naší době je české filosofii tím vítanější.“ Tamtéž, s. 185.

²⁸ Srov. Tomáš G. MASARYK, „Člověk a příroda (sociologická studie)“, *Slovanské studie a texty z let 1889–1891*, Praha: Masarykův ústav; Archiv AV ČR, 2007, s. 189–291. Spis vycházel postupně každý měsíc ve 12. ročníku *Květů*.

mají vliv na politická rozhodnutí. Bohužel zde není nic o evoluci a darwinismu, jak by leckdo mohl očekávat. Jestliže v připomínané práci nenarazíme ani na sebemenší náznak něčeho jako respekt k životnímu prostředí nebo jeho ochrana, pak je to podmíněnou dobou, v níž příslušná problematika nebyla pocíťována jako něco palčivého.

Několik zmínek o evolucionismu, darwinismu nacházíme také v sérii článků z let 1896–1898 v periodiku *Naše doba*, z níž pak vznikla kniha *Moderní člověk a náboženství*.²⁹ Podle některých hodnotitelů jde o „nejmasarykovštější“ spis vůbec. Po pravdě řečeno, téma, které představuje nyní ohnisko našeho zájmu, hraje v uvedeném spisku jen podružnou roli, což nás však neopravňuje příslušné formulace v tomto analytickém a kritickém hledání Masarykova postoje k darwinismu a evolucionismu opomenout.

Náš autor nejprve konstatuje, že Darwin sám a následně také mnozí darwinisté na konci 19. století už tak ostře proti náboženství nevystupovali.³⁰ Zároveň se připomíná, že mnozí vnímali darwinismus jako „osvobození“ od Boha stvořitele, a tak upadali do materialismu.³¹ Evolucionismus vedl k ne právě snadno přijatelnému pojetí společnosti, v němž by mělo platit právo silnějšího.³² Dozvídáme se, že výraz „agnosticismus“ pochází od Darwinova spolupracovníka Huxleyho, který jako první tímto výrazem označil filosofa Spencera.³³ Pozoruhodné je konstatování našeho autora, podle něhož „kosmická příroda není školou ctnosti, nýbrž tábořem nepřátel přírody etické“.³⁴ Posledně zmíněná idea dopěje k plnému rozvinutí v díle, které je podle mínění autora této studie vědeckým vrcholem celého Masarykova snažení, tedy v kritice marxismu pod názvem *Otázka sociální*.

²⁹ Srov. Tomáš G. MASARYK, *Moderní člověk a náboženství*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000.

³⁰ Srov. tamtéž, s. 37.

³¹ „Evolucionismus a historismus splývají, ale evolucionismus je více než historismus... Evoluční učení vystoupilo revolučně a vystoupilo hlavně proti náboženství. Strauss například se nadchl Darwinem proto, že jeho učením, jak myslel, unikl pojmu Stvořitele.“ Tamtéž, s. 79.

³² „Evolucionismus sliboval názor na svět docela nový a ovšem také docela nový řád společenský. Zákon boje o život zdál se být zákonem docela novým a jiným než odvěký zákon lásky... evolucionismus stal se vyznáním velikých mas, speciálně sociální demokracie.“ Tamtéž, s. 80.

³³ Srov. tamtéž, s. 89. Huxley použil daného výrazu poprvé roku 1893 při přednášce v Oxfordu.

³⁴ Srov. tamtéž, s. 89.

4. KRITIKA SOCIÁLNÍHO DARWINISMU A ATEISMU, VÝSLOVNÝ PŘÍKLON K INTELIGENTNÍMU PLÁNU Z ROKU 1898

Práce *Otázka sociální* vznikala opět jako série časopiseckých studií, které následně vyšly v podobě dvoudílné monografie v roce 1898.³⁵ Na sklonku předminulého století se jednalo o první takto rozsáhlou a vskutku důkladnou kritiku marxismu i z mezinárodního hlediska, není tudíž divu, že dílo bylo překládáno a sklídilo nemalý zahraniční ohlas. Sluší se podotknout, že náš myslitel byl mnohem silnější v kritice než ve vytváření vlastního myšlenkového systému. Další věc, na niž by mělo být trvale pamatováno, je význam monografie v našich moderních dějinách. Nejedna mladý student v oné době totiž studoval Marxův a Engelsův *Kapitál*, a byl následně oslněn přísliby světlých zítřků. Mimochodem, scénář všech násilných revolucí je totožný: sliby ráje svobody, avšak po vystřízlivění se zjišťuje, že nastalo peklo diktatury. Nejednoho z výše zmíněných mladíků pan profesor svým dílem probudil ze snu o „krásách“ marxisticky pojmávaného socialismu a třídního boje. Mezi takové „uzdravené“ patřil mimo jiné také Edvard Beneš, Masarykův pozdější nástupce v úřadu československého prezidenta.

Nyní se zaměříme na výpovědi o evoluci a darwinismu, obsažené v **prvním svazku** inkriminované monografie. Jestliže Hegel přijímal lamarckismus, pak Marx a Engels se obrátili k darwinismu, jímž chtěli ospravedlnovat jaksi „evolučně“ třídní boj.³⁶ Stojíme před klasickým příkladem tak zvaného „sociálního darwinismu“. Sluší se podotknout, že jeho druhou, ještě zřůdnější formou byl rasistický německý nacismus. První, kdo upozornil na sepětí mezi darwinismem v oblasti antropologie a ideologií třídního boje, která převládala v sociální demokracii v posledních desetiletích předminulého století, byl věhlasný anatom a odpůrce tehdejšího hodnocení kosterních pozůstatků neandrtálců, Rudolf Virchow,³⁷ jemuž mimochodem dnešní střízlivá paleoantropologie dává v mnohém za pravdu, když tyto naše dávné příbuzné představuje jako plnohodnotné lidské bytosti.

³⁵ Srov. Tomáš G. MASARYK, *Otázka sociální I*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000; Tomáš G. MASARYK, *Otázka sociální II*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000.

³⁶ Srov. MASARYK, *Otázka sociální I*, s. 60.

³⁷ Srov. tamtéž, s. 61. Pokud jde o osobnost R. Virchowa, srov. Constantin GÖSCHLER, *Rudolf Virchow: Mediziner, Anthropologe, Politiker*, Cologne; Wiesmar; Vienna: Böhlle, 2002.

Druhý svazek *Otázky sociální* opět poukazuje na neudržitelnost sociálního darwinismu a zejména ateismu, který Masaryk jasně zavrhuje a rází vlastní, na náboženství založenou koncepci socialismu:

Mé pak je přesvědčení, že nemůže být docela správného ideálu humanitního, nemůže být správného socialismu bez základu náboženského – člověk člověkově dovede být ideálem jen *sub specie aeternitatis*. Člověk – to není jen tělo, ale také duše. Duše nesmrtelná.³⁸

Českému sociologovi jde v první řadě o etiku, která podle jeho názoru nevyhnutelně potřebuje jako základ nesmrtelnou duši. Marxismu ve svém díle na řadě stran vytýká, že je bez skutečné etiky, a proto nemůže být myšlenkovým základem opravdu spravedlivé a vskutku lidské společnosti. Nyní se dostáváme k nejjasnějšímu Masarykovu přiznání se k tomu, co bychom dnes nazvali „inteligentní plán“³⁹:

Odkud pochází historický a kosmický vývoj a nejen vývoj, nýbrž také pokrok, a kam tento pokrok vede? Tato otázka je pro materialismus osudná. **Já jsem totiž toho názoru, že předpoklad zákonného vývoje v historii a v přírodě materialismu a ateismus vylučuje;** chápu a sdílím nechuť k zastaralým výkladům teleologickým, ale stejně nemohu uznat ani tak absolutní náhody, ke kterým v poslední instanci materialismus vede.⁴⁰

³⁸ MASARYK, *Otázka sociální II*, s. 149.

³⁹ Sluší se připomenout, že uvedené stanovisko souvisí s Masarykovým důrazem na hledání plánu Prozřetelnosti v dějinách našeho národa a lidstva obecně: „Mně česká otázka jest otázkou po osudech člověčenstva, je mně otázkou svědomí. Věřím s Kollárem, že historie národů není nahodilá, nýbrž že se v ní projevuje určitý plán Prozřetelnosti a že tedy je úkolem historiků a filosofů, úkolem každého národa ten plán světový postihovat, místo své v něm poznat a určit a podle toho poznání co možná s nejlepším a nejjasnějším vědomím postupovat při vši práci, i politické.“ Tomáš G. MASARYK, „Česká otázka – snahy a tužby národního obrození,“ (Praha: Čas, 1895), in *Česká otázka – Naše nynější krize – Jan Hus*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2000, s. 11–172, zde 11. Daná záležitost souvisí rovněž s jeho první přednáškou na Filosofické fakultě v Praze z roku 1882, kdy studentům předkládal argument z počtu pravděpodobnosti, jímž vyvracel Humovu skepsi. Srov. Stanislav POLÁK, T. G. Masaryk. *Za ideálem a pravdou 2*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 19. Přednášku pak autor vydal jako brožurku: Srov. Tomáš G. MASARYK, „Počet pravděpodobnosti a Humova skepse,“ (1. ed., Praha: Nakladatelství J. Otto, 1883) in *Přednášky a studie z let 1882–1884*, Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1998, s. 13–45. Podle Masaryka „psal Hume proti náboženství jedem“. Srov. MASARYK, *Moderní člověk a náboženství*, s. 44, 61.

⁴⁰ MASARYK, *Otázka sociální II*, s. 196.

Zákonitý vývoj podle Masaryka svědčí o stvořitelské inteligenci, a proto je naprosto v rozporu s bezduchým materialismem, jenž hlásá čirou nahodilost. Řád a zákonitost odhalovaná lidskou myslí v kosmu přímo odkazuje na stvořitelskou inteligenci podobně, jako smysluplně a srozumitelně napsaný text knihy vylučuje nahodilost, jako kdyby někdo vzal písmenka, rozhodil je do prostoru a ona by se složila v takové složité sdělení. Mimochodem i Darwinovi mnozí ateističtí myslitelé dnes vytýkají, že v pozadí jeho koncepce evoluce shledáváme inteligentní plán, tedy určitou teleologii.⁴¹ Darwin sám pak přiznával, že v době sepišování monografie o vzniku druhů byl přesvědčeným teistou. Existuje-li zákonitost evoluce v přírodě a zákonitost společenského pokroku, pak to vše nemůže být jen čirá nahodilost a svévole, nýbrž určitý předem daný řád, který ukazuje na Zákonodárce. Úvaha sapienciální a na první pohled prostá, nicméně stále platná, ovšem jenom pro ty, kdo jsou s to tyto věci nazírat a také ochotni je přijímat, neboť s tím je pak spjat také etický řád, který člověk má respektovat.

Masarykovy úvahy o tom, že zákonitosti vývoje v oblasti života i na rovině sociální nutně postulují Stvořitele, určitě souvisejí s odmítáním nejenom humovské skepse, ale také s jeho kritikou Comtova pozitivismu za to, že nepřijímal kategorii příčiny,⁴² která je nevyhnutelně spjata s filosofickým odůvodněním existence Boha jako nutné příčiny všeho nahodilého, jako garanta zákonitosti coby příčina účelová.⁴³

⁴¹ „Důležité je, že Darwinova teorie je zatížena přemýšlením o plánu. Řečeno slovníkem osmnáctého století: je hluboce uctívá k teleologii, tedy k myšlence, že všechny fenomény jsou předurčeny celkovým plánem nebo záměrem.“ Michael RUSE, *Charles Darwin: Filosofické aspekty jeho myšlení*, Praha: Academia, 2011, s. 93.

⁴² „Pozitivismus se vzdává poznání jakýchkoli příčin, ať už se zovou prvými, posledními nebo účelnými – stačí pozorovat jevy, fenomény; pozorování jevů vede k postřehování jistých pravidelností, takzvaných zákonů... Comte akceptuje také Humův výklad náboženství jakožto antropomorfismu.“ MASARYK, *Moderní člověk a náboženství*, s. 61. Právě citovaný spis, o němž již byla řeč v souvislosti s přímými zmínkami o darwinismu a evoluci, vznikl ve stejných letech jako *Otázka sociální*.

⁴³ „Z noetického hlediska pak Masaryk ostře kritizuje Comta, zejména v tom, že Comtův pozitivismus vychází z Humovy skepse, když prohlašuje, že moderní člověk o poznání příčin nestojí. Comtův pozitivismus (omezující lidské poznání na poznání zákonů) podle Masaryka postrádá noetiku, kritiku.“ SVOBODA, *Masarykův realismus*, s. 278n.

5. IDEÁL HUMANITNÍ Z ROKU 1901 JAKO OPĚTNÉ „NE“ SOCIÁLNÍMU DARWINISMU

V prvním roce 20. století T. G. Masaryk vydal nejdříve v podobě série článku a posléze jako knížku svůj spisek *Ideál humanitní*.⁴⁴ Učí-li darwinismus, že člověk povstal z opice, vyplývá z toho mnohým obdobně jako Nietzschemu ve společenské oblasti uplatňování práva silnějšího.⁴⁵ Jako kdyby náš animální prapůvod měl ospravedlňovat to, že se k sobě navzájem budeme chovat bestiálně. Boj o přežití v přírodě existuje, nicméně v lidské společnosti ho musí zjemňovat respekt k druhým, láska.⁴⁶ Neimplikuje ale tato radikální odlišnost mezi biologickým řádem a řádem mezilidského soužití transcendenci člověka vzhledem k pouhé animalitě? Není tento přesah dán nesmrtelnou lidskou duší? Nedostává se na základě vnímání přesahu lidského soužití nad oním čistě biologickým Masaryk vlastně velmi blízko tomu, co učili tehdejší průkopníci teistické lektury evolučního vzniku člověka? Opět se sluší připomenout, že podle posledně připomenutých průkopníků lidské tělo mohlo být stvořeno – vzniknout cestou evoluce, ovšem lidská duše může vzniknout jedině na základě přímého zásahu Boha stvořitele, což postulují naši důstojnost a také nezastupitelnou odpovědnost.

Jistě není náhodou, že budoucí prezident osvoboditel projevuje povědomí o právě zmíněných průkopnících, čímž dokladuje, že jejich práce měla v dané době společenský dopad:

Ovšem dokonce i teologové, kteří vždy byli proti darwinismu, se uspokojí: Co se budeme rozčilovat – jako Bůh stvořil člověka z hlíny, tak ho mohl stvořit z opice.⁴⁷

⁴⁴ Srov. MASARYK, „Ideály humanitní,“ s. 38–70. Právě připomenutá edice je jedenáctým českým vydáním, nepočítáme-li části textu v antologii z roku 1968. Překlady: 1902 německy ve Vídni a 1935 v Praze pro sudetské Němce; maďarsky Košice 1923; rumunsky Bukurešť 1923; francouzsky Paříž 1930; španělsky Madrid 1934, Mexiko 2003; anglicky Londýn 1938, Lewisburg, Bucknell Univ. Press 1971.

⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 58.

⁴⁶ „Musíme-li přijmout boj pro přírodu, stejně musíme věřit v lásku a humanitu; láska má zjemňovat hrubé formy boje.“ Tamtéž, s. 59.

⁴⁷ Tamtéž, s. 59. Snad se sluší podotknout, že v jenom textu z oněch let náš autor zmiňuje jako příklad katolického liberalismu italského biskupa Geremia Bonomelliho, který mimochodem patří také k průkopníkům teistické lektury evolučního vzniku – stvoření člověka, což ovšem Masaryk nevěděl. Srov. Tomáš G. MASARYK, „Los von Rom,“ (Přednáška ze dne 29. 5. 1902 v Bostonu), in *Ideály humanitní a texty z let 1901–1903*,

Zajímavý je rovněž postřeh, že „víra“ v evoluci je v zásadě určitou formou náboženství.⁴⁸ Solidní badatel z naší současnosti, byť ateista, vytýká zastáncům darwinismu konce předminulého století, že byli zastánci určité formy sekulárního „náboženství“.⁴⁹ Masarykův soud tudíž rozhodně není ani dnes zastaralý.

6. ZMÍNKY O DARWINISMU Z 1906, 1907 A 1912

V „Řeči ke studentům o vědě a náboženství“ pronesené dne 10. února 1906 v Typografické besedě Masaryk jmenuje dalšího výrazného průkopníka teistické interpretace evolučního vzniku člověka, amerického teologa Augustina Zhama.⁵⁰ Český myslitel opět bohužel nevěděl, že Zahmovy teze o evolučním vzniku – stvoření člověka jsou velmi blízké tomu, co zastával on sám. Zkrátka a dobře, určitý antiklerikalismus bránil hlubšími souznění s nepopíratelnou myšlenkovou příbuzností. V daném spisku je připomenuta další zajímavá postava dějin bojů za teistickou interpretaci evolučního vzniku člověka, totiž necírkevního badatel G. J. Romanes⁵¹, jenž podle Masaryka na sklonku života vstoupil do anglikánské církve.⁵² Následně Masaryk vyznává:

Praha: Ústav T. G. Masaryka; Masarykův ústav; Archiv AV ČR, 2011, s. 232–240, zde 237. Pokud se jedná o osobnost G. Bonomelliho, srov. Pospíšil, *Průkopníci a jejich odpůrci*, s. 278–291.

⁴⁸ „Je-li podstatou náboženství naděje v budoucnost, jestliže náboženství tím člověka sílí a vštěpuje mu víru v budoucnost a naději, pak evolucionistické učení má ráz náboženský...“ MASARYK, „Ideál humanitní“, s. 60.

⁴⁹ Srov. RUSE, *Charles Darwin*, s. 30–31.

⁵⁰ Srov. Tomáš G. MASARYK, „Řeč ke studentům o vědě a náboženství, náboženství a škole“, s. 415–416. Masaryk reaguje na český překlad Zahmovy knihy: *Věda a učenci katoličtí*, Praha, 1899, kde dokládal katolickou víru u mnoha významných dobových vědců. Pokud se jedná o posledně zmíněného autora, srov. Pospíšil, *Průkopníci a jejich odpůrci*, s. 233–249.

⁵¹ Srov. George John ROMANES, *Darwin and after Darwin, an exposition of Darwinian theory and the discussion of post-Darwinian questions I–II–III*, London: Longmans, 1897; George John ROMANES, *Darwin a po Darwinovi 1*, Praha: Bursík & Kohout, 1897; George John ROMANES, *Darwin a po Darwinovi 2, podarwinistické otázky sporné: dědičnost, užitečnost*, Praha: Bursík & Kohout, 1897–1898. Srov. Pospíšil, *Průkopníci a jejich odpůrci*, s. 202. Autor se narodil 1848 v Kigstone v Kanadě a zemřel 1894 v Oxfordu.

⁵² Srov. MASARYK, „Řeč ke studentům o vědě a náboženství, náboženství a škole“, s. 417.

Já předně netvrdím, že vůbec není možné spojit vědu a katolicismus, otázka je, jak se spojí, jestli ze zvyku a osobní potřeby nebo na základě kritického, filosofického uvažování, uvědomění.⁵³

Ač vyznívá nenápadně, uvedená myšlenka není nedůležitá, neboť obsahuje na metodologické rovině další uznání možnosti poctivého sladění mezi katolickou teologií na jedné straně a přírodními vědami, tedy také evoluční teorií vzniku – stvoření člověka.

Z poněkud jiného těsta je svědectví o ne právě kulturním způsobu potírání darwinismu, jehož byl Masaryk svědkem při svém klání v Hradci Králové s místními duchovními, které se odehrálo v Adalbertinu dne 23. října 1906.⁵⁴ S bolestí v srdci si musíme přiznat, že nejenom určití protivníci teistické interpretace evolučního vzniku-stvoření člověka, ale také někteří jeho zastánci se leckdy vyjadřovali arogantně a nekorektně, což v soudném člověka nemohlo vzbuzovat pocit věrohodnosti.

Je dobře známo, že T. G. Masaryk byl vícekrát zvolen nejenom do českého zemského sněmu, ale také do vídeňského parlamentu. V jeho proslovech při setkání Říšské rady najdeme další zmínky o darwinismu a evoluci. Dne 4. prosince 1907 hájil svobodu vědy.

Jak dnes stojí otázka evoluční hypotézy? Darwinismu, tedy Darwinova učení, se dnes věda nezřekla, ale velmi jej omezila. ... Ne! Od samého počátku stáli proti Darwinovi přírodovědci, později i historikové, kteří jeho hypotézu neuznávali. Věda je totiž kritikou, bez kritiky není vědy. ... Nepotřebujeme žádný index, žádný sylabus, vůbec nic. Můžete si být jisti, že to, co je vědecky neudržitelné, věrní příznivci vědy zcela jistě odstraní.⁵⁵

Budoucí prezident osvoboditel jasně dokládá stav mínění rozšířený ve vědecké komunitě v prvním desetiletí dvacátého století ohledně darwinismu. Předně dosvědčuje, že debata se netýkala jen vědců na jedné straně a teologů na straně druhé, neboť polemika dělila na dva tábory

⁵³ Tamtéž, s. 416.

⁵⁴ „Šulc jako by neslyšel, spokojil se rozesmáním posluchačstva některými vtipy, jako např. proti darwinismu, že opice nemají teologie apod. A je pravda, opice nemají teologie, ale také hradečtí profesori teologie nemají teologie, neboť ani k jedné námitce nedovedli pánové odpovědět.“ Tomáš G. MASARYK, „Intelligence a náboženství,“ in *Z bojů o náboženství a texty z let 1904–1906*, Praha: Ústav T. G. Masaryka; Archiv AV ČR, 2014, s. 530–575, zde 569.

⁵⁵ Tomáš G. MASARYK, „Říšská rada, proslov ze 4. prosince 1907 o svobodě vědy,“ in *Parlamentní projevy 1907–1914*, Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2002, s. 64–74, zde 70.

samotné přírodovědce, zejména většina paleontologů byla proti, neboť geologický „záznam“ nevykazoval pozvolné přechodové formy. Požadavek svobody vědního bádání dnes vzdělaného katolíka rozhodně nevzrušuje, neboť II. vatikánský koncil jasně deklaroval svobodu a nezávislost vědy a kultury. To ale pochopitelně neznamená, že všechny názory vědců budeme přijímat nekriticky. S touto obezřetností, je-li fundovaná, věcná a korektní, by T. G. Masaryk určitě neměl problémy, vždyť ji vnímal jako základní rys vědního snažení vůbec.

Sice velmi drobný, nicméně z našeho hlediska pozoruhodný text představuje Masarykova recenze na dílo Jana Váni *Ideály vědy a víry*.⁵⁶ Váňa byl ne zcela církevně konformní autor, který se ovšem upřímně snažil o smíření vědy a své osobní víry. Masaryk autora velmi chválí a projevuje nejenom pochopení, nýbrž dokonce i souhlas s jeho úsilím. Vše vrcholí v jeho následujících slovech:

Smiřujme tedy! Dokažme církvím, že jejich budoucnost i vliv závisí na tom, jak se dovedou srovnat s nezadržitelným pokrokem: ať zahovoří jazykem své doby! Ať hledí využít biologických dat a povyšují je *sub specie aeternitatis*.⁵⁷

Jedná se o další doklad Masarykovy otevřenosti teologicky korektní interpretaci evoluce v oblasti vzniku živočišných a rostlinných druhů i na rovině evolučního vzniku-stvoření člověka. Dnešního katolického teologa nemůže nenapadnout souvislosti s myšlením II. vatikánského koncilu, který chce promlouvat k lidem své doby jejich jazykem a zároveň projevuje plný respekt ke všemu dobrému, co přinesl technický, sociální a kulturní pokrok ve světě. Kdyby měl Masaryk možnost pročíst dokumenty zmíněného grémia, zřejmě by projevoval s mnoha věcmi upřímný souhlas.

7. ZMÍNKY O DARWINISMU V DÍLE *RUSKO A EVROPA*, DEFINITIVNÍ „ODKRYTÍ KARET“ V *HOVORECH S TGM*

Ve svém literárně nejrozsáhlejším spisu *Rusko a Evropa*, jímž se Masaryk nevědomky připravoval na své zásadní působení v Rusku v roce

⁵⁶ Jan VÁŇA, *Ideály vědy a víry. Pět úvah*, Praha: Nakladatelství Otto, 1912.

⁵⁷ Tomáš G. MASARYK, „Smiřovatel vědy a víry,“ in *Politika vědou a uměním. Texty z let 1911–1914*, Praha: Ústav T. G. Masaryka; Archiv AV ČR, 2011, s. 512–514, zde 513.

1917, nenajdeme pochopitelně partii věnovanou darwinismu, nicméně zde padnou příležitostné zmínky dané problematiky. Nejčastěji se jedná o informaci ohledně postojů ruských myslitelů a spisovatelů k primárnímu předmětu našeho nynějšího zájmu. První dva díly vyšly nejprve německy v roce 1913. Český čtenář dostal do rukou první svazek roku 1919 a druhý o dvě léta později. Třetí díl zůstal jen v rukopisu, a vyšel poprvé německy až v roce 1995 a česky roku 1996.

V druhém dílu se dozvídáme, že marxisticky orientovaný revoluční M. A. Bakunin přijal darwinismus jako přírodovědecké ospravedlnění svých vlastních sociálních teorií.⁵⁸ Naproti tomu Nikolaj Gavrilovič Černyševskij byl socialista odmítající darwinismus.⁵⁹ Nikolaj Konstantinovič Michajlovskij sice uznával možnost vzniku člověka z animálních předků, nicméně i jako socialista odmítal sociální darwinismus.⁶⁰

Ve třetí knize se dočteme, že Lev Nikolajevič Tolstoj byl zásadním odpůrcem Darwinových teorií,⁶¹ což v jistém slova smyslu nebylo tak docela v souladu s jeho rousseauovským naturalismem. Vlastní Masarykův postoj k problematice evoluce a evolučního vzniku člověka se tedy v tomto gigantickém díle nikam neposouvá ani nijak zásadně neprojevuje. Nic na tom nemění výrok, podle něhož Ježíš, jsa naším učitelem v oblasti náboženství, nemůže z naší mysli vytěsnit představitele vědy.⁶² Každý vzdělaný katolík totiž dobře ví jednak to, že Bible je pro něj zá-

⁵⁸ Srov. Tomáš G. MASARYK, *Rusko a Evropa II. Studie o duchovních proudech v Rusku*, Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 33. Snad se sluší připomenout, že v noci z 9 na 10 května 1849 pražská policie zatkla deset radikálů, kteří měli být organizátory „májového spiknutí“. Jejich inspirátorem měl být právě ruský radikál Michail Alexandrovič Bakunin, který v Praze agitoval v průběhu března 1849. Mezi zatčenými byli: Karel Sabina, Josef Václav Frič, Karel Sladkovský, František Havlíček a další.

⁵⁹ Srov. tamtéž, s. 68.

⁶⁰ Srov. tamtéž, s. 131. „Michajlovskij připouští boj pro přírodu, pro svět zvířecí; ale poněvadž neuznává v sociologii metody analogické, nechce z biologie dělat dedukci pro sociologii. Uznává Darwina a darwinismus, připouští, že člověk je zvíře, že pochází ze zvířete, ale proto, jak jednou praví, nemusí být hovědo!“ Tamtéž, s. 139.

⁶¹ Srov. Tomáš G. MASARYK, *Rusko a Evropa III. Studie o duchovních proudech v Rusku*, Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996, s. 302.

⁶² Proti některým postojům L. N. Tolstoj se český myslitel ohrazuje následovně: „A učiníme-li Ježíše svým učitelem a vůdcem v náboženství, nevzdáme se proto Galilea, Koperníka Newtona; ve vědě, v umění a v politice Ježíš učitelem být nemůže...“ Tamtéž, s. 304. Zajímavé je, že Masaryk na tomto místě neuvádí Darwina, což pravděpodobně souvisí s tím, že o jeho teorii nikdy nebyl plně přesvědčen tak jako o oprávněnosti vědeckých přínosů zmíněných velíkanů.

vazná v tom, co se týká naší spásy, a nikoli v tom, co přísluší přirozenému lidskému bádání, jednak to, že Ježíšova kompetence se vztahuje na oblast spásy a zjevení Boha, nikoli však na to, čeho je lidský rozum schopen dosáhnout vlastními silami.

V posledním spisu, který na základě **rozhovorů s panem prezidentem v jeho již pokročilém věku sepsal Karel Čapek**,⁶³ nacházíme několik zcela zásadních výpovědí, v nichž jako by Masaryk odkryl karty, a tak všem svým předchozím výrokům o darwinismu dodával definitivního vyznění. Nyní byl plně svobodný od role profesora filosofie, a proto mohl vyjevit to, co vlastně měl vždy na srdci jako na Boha spoléhající člověk.

První velmi důležité odhalení tkví v jasném vymezení se vůči darwinismu:

... ale odmítám Darwinovu mechanickou nahodilost, odmítám jeho selekční princip boje o život... Jako laik si z toho vybírám to poučení, že o skutečném vzniku druhů, respektive druhů nových, vědecky ještě nic nevíme.⁶⁴

Masaryk v první řadě darwinismus vnímal jen a jen jako nepotvrzenou hypotézu, a to od prvního spisku v roce 1877 až do posledních dnů svého života. To, co vadí jemu, překáželo a ani dnes „nevoní“ každému katolickému teologovi, totiž ona čirá nahodilost, s níž se jeho mysl nemůže smířit jako s dostatečným vysvětlením.

Prezident osvoboditel nyní jasně vyznává, že je racionální teista, jenž vnímá Boha jako stvořitele a pořadatele nejenom kosmu, ale i lidských dějin:

Přijímám teism zkušeností a rozumem. Důvody a důkazy teismu mi dává rozum... Účelnost světa, života, historického dějstva, našeho poznání i mravního úsilí mě vede k uznání stvořitele a ředitele všeho, osobní bytosti duchové a nekonečně dokonalé. Bůh sám je rozum, je nús, logos.⁶⁵

⁶³ Srov. Karel ČAPEK, *Hovory s T. G. M.*, Praha: Fragment, 2009.

⁶⁴ Tamtéž, s. 53.

⁶⁵ Tamtéž, s. 188.

Konečně se také dočkáme vyjádření, které přímo míří k otázce vzniku člověka, který je stvořen k Božímu obrazu:

Člověk je podle obrazu božího, Bůh nemohl stvořit člověka jinak než k svému obrazu a podobnosti; z toho pro člověka plyne uvědomělý synergismus, součinnost s vůlí Boží.⁶⁶

Je-li člověk stvořen k Božímu obrazu, nemůže být čirým výplodem nahodilého evolučního procesu. Evidentní náznaky tohoto postoje jsme měli možnost vidět výše, nyní to ale zazní zcela nezastřeně a naplno, což nás plně opravňuje Tomáše G. Masaryka přičlenit k těm, kdo bojovali za teistickou interpretaci vzniku člověka, a to s otevřeností možností evolučního způsobu vzniku lidského těla.

V průběhu této studie jsme upozorňovali také na jména průkopníků teistické či křesťanské interpretace evoluce a evolučního vzniku-stvoření člověka. Z uvedeného důvodu se sluší podotknout, že v tomto spisu Masaryk prostřednictvím Čapkova pera zmiňuje českého botanika, výrazného evolucionistu mezi přírodovědci českého původu 19. století, totiž Ladislava Josefa Čelakovského,⁶⁷ o němž již padla zmínka v poznámce pod čarou v prvním oddílu této studie. Opět se ale jedná pouze o připomenutí osobnosti, aniž by na váhu padaly Čelakovského pozoruhodné příspěvky k teistickému pojetí Darwinových idejí.

ZÁVĚR – SOCIOLOGICKÝ EVOLUCIONISMUS SPOJENÝ S VÝHRADAMI PROTI DARWINISMU

Masaryk jakožto představitel a také výrazný aktivní činitel společenského pokroku, jež vnímá především na mravní rovině, nemůže nebýt evolucionista v sociální oblasti především proto, že jako odpovědný sociolog z mnoha důvodů uvedený postoj vnímá jako účinnou hráz proti mravním hrozbám, jež s sebou nese násilně provedená revoluce. Zásad-

⁶⁶ Tamtéž, s. 195.

⁶⁷ „Na Bedřicha Smetanu jsem se šel několikrát podívat – sedával v kavárně Slávii, ale brzo pak zemřel... Na univerzitě tvořili jakousi společenskou aristokracii synové buditelů: botanik Čelakovský, Frič a syn Palackého, geograf, kterému jsme říkali ‚splášený naučný slovník‘.“ Tamtéž, s. 75. Masaryk vzpomíná na osobní kontakty ještě s Vojtou Náprstkem a Josefem Václavem Sládkem.

ně se stavěl rovněž proti tak zvanému sociálnímu darwinismu, kterýžto postoj nepozbývá ničeho na své aktuálnosti ani dnes.

V oblasti přírodních věd Masaryk vnímal po celý svůj život evolucionismus jako pouhou zatím neprokázanou hypotézu. Zajímavé je, že až na zanedbatelné výjimky v Masarykově díle téměř nenalzáme tehdy běžné výrazy, totiž „transformismus“ a „descendenční teorie“. Jeho rozum se vzpírá tvrzení, že všechno je pouhá náhoda. On hledá smysl⁶⁸ a snaží se ho také věcem na základě synergismu s Bohem dávat, a proto musí věřit v Prozřetelnost.⁶⁹ Výše jsme viděli, že idea účelovosti, tedy určitá umírněná teleologie vystupuje silně do popředí zejména v roce 1898 v Masarykově kritice marxismu. V hodnocení evoluční hypotézy či teorie, za kterou je považována dnes, je ovšem náš myslitel v zásadě konstantní od prvního svého na toto téma zaměřeného příspěvku až po poslední vyjádření v *Hovorech*.

Kdo má v paměti všechna předešlá Masarykova vyjádření, nemůže pochybovat, že Masaryka zcela po právu začleňujeme mezi průkopníky teistické, křesťanské interpretace stvoření druhů, zejména pak člověka cestou evolučního procesu, přičemž evoluční vysvětlení je vzhledem ke stavu dobové paleoantropologie vnímáno jen a jen jako neprokázaná hypotéza.

Dnešní paleoantropologie, paleogenetika a paleokulturologie nám ovšem skýtá mnohem víc spolehlivých údajů, na jejichž základě přijímáme mezidruhový transformismus jako prokázaný fakt. Jak konkrétně probíhá a jaké jsou jeho hlavní hybné páky tohoto procesu, to zatím s takovou jistotou nevíme.

Každopádně ale platí, že odpovědný křesťanský teolog by i dnes měl Masarykovy názory znát, neboť v nich nalezne vítanou oporu pro řadu tezí, které se on sám snaží stejně poctivě jako Masaryk tvářit v tvář vlastního svědomí obhajovat, a tak druhé chránit před různými formami laciné demagogie jak ze strany ateistů, tak ze strany fideistů, čtoucích i dnes Bibli více méně fundamentalisticky. Navzdory antiklerikalismu,

⁶⁸ „Jsem platonikem potud, že v kosmu hledám ideje, že v tom, co pomíjí, hledám to, co trvá a je věčné... Ve vývoji přírodním a hledám účel a řád, v dějstvu historickém smysl; kladu si otázku, k čemu se to všechno dělo a kam to směřuje. Proti darwinismu, proti jednostrannému evolucionismu a historismu zdůrazňuju stránku statickou: to, co trvá a je navěky.“ Tamtéž, s. 193.

⁶⁹ „Věřím, musím věřit v Prozřetelnost, která řídí vývoj světa a lidstva a kohokoli z nás.“ Tamtéž, s. 194.

který v Masarykově díle vystupuje silně do popředí zejména v letech po hilsneriádě, můžeme v oblasti fundamentální teologie stvoření Masaryka plnoprávně vnímat jako svého vítaného spojence, který je navíc českou společností stále přijímán převážně pozitivně, a tak nám spojenectví s jeho myšlenkovým odkazem může v lecčems otevírat mysl českých lidí.

Dalším výtěžkem našeho snažení je zjištění, že Masaryk uvádí výslovně jména některých průkopníků teistické, nebo dokonce křesťanské lektury Darwinovy teorie o vzniku druhů i člověka, nikdy ale necituje jejich příslušná díla v souvislosti s vyjadřováním vlastního postoje k dané problematice. Z českých průkopníků jsou to Matěj Procházka a Ladislav Josef Čelakovský, z těch zahraničních Masaryk uvádí jména: Alfréd Russel Wallace; George John Romanes, Augustine Zahm a Geremia Bonomelli. Je tudíž zároveň patrné, že zmínění autoři se svým snažením rozhodně nezůstávali na okraji zájmu odborné veřejnosti.

Konečně se nezdá těžké uhodnout, kdo Masaryka v jeho teistických, ba křesťanských pohledech na předmětnou problematiku zásadnějším způsobem inspiroval. Zdá se vcelku evidentní, že to byli zejména jeho středoškolský profesor náboženství Matěj Procházka a jeho vysokoškolský profesor filosofie Franz Brentano. Konstatované vyvolává v mysli autora této studie a mohlo by způsobovat totéž v myslích jeho kolegů, kteří přednášejí na středních a vysokých školách, zřetelnější povědomí o odpovědnosti úkolu, který naplňujeme, a také o možných dalekosáhlých historických dopadech našeho snažení, jež se nám stalo životním posláním.

Darwinism and Evolution in the Work of T. G. Masaryk

Keywords: T. G. Masaryk; Evolution; Darwinism; Theology

Abstract: The main contribution of this study lies in the chronologically ordered analysis of the texts in which Tomáš G. Masaryk writes about the problematics of the evolution and Darwinism. Although there are strong anticlerical motives in his work, his thoughts show surprising affinity to the contemporary Catholic theologians who were open to the possibility of the creation of the species and the human being through the evolution. Masaryk has no doubts about the key role of the Creator in the process of the origin of the species and the human being, about the immortality of the human soul which is, in his opinion, not deducible from purely evolutionary processes, about intelligent design of these processes. Inspirational sources of this stand may be only estimated, but it is very probable that con-

firmation of Masaryk's invariable stands were strongly influenced by Matěj Procházka, his secondary school teacher at Brno, and Franz Brentano, an excellent professor at Vienna Faculty of Art.

prof. Ctirad Václav Pospíšil, Th.D.
TF JU
Kněžská 8
37001 České Budějovice
cpospasil@volny.cz